

Het Valkhof te Nijmegen in het jaar 800

Cornelis Springer (1817-1891)

Museum Het Valkhof
Nijmegen

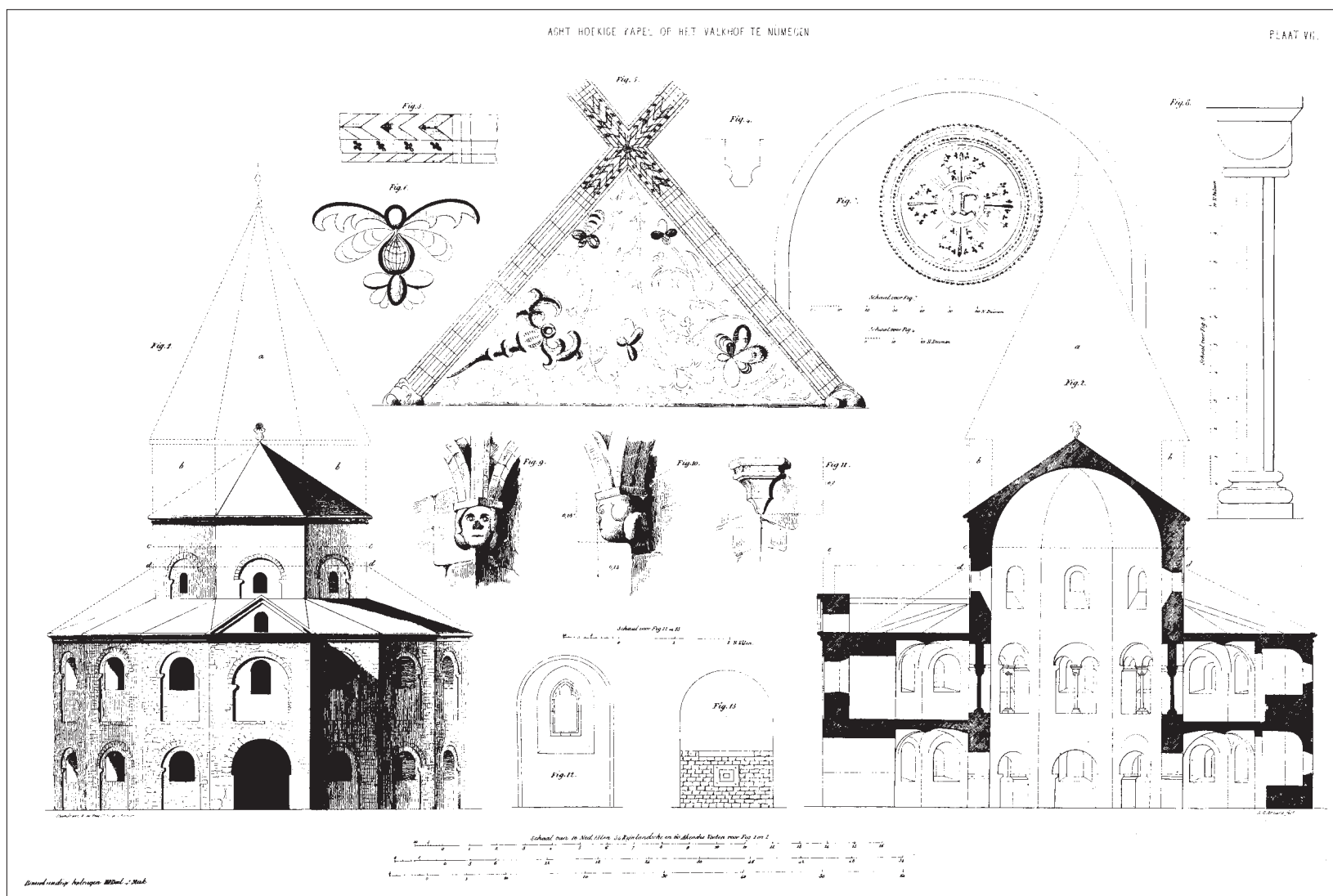
1862. Olieverf op doek, ovaal, 115 x 169 cm (lijst 137,5 x 192 cm)

Gesigneerd en gedateerd linksonder *C. Springer / 1862*

Herkomst: Kunsthandel A.H. Bies, Eindhoven

Hoe het Valkhof er in de tijd van Karel de Grote uitzag, is onbekend. Van de Karolingische palts rest ons immers niets. Springer maakte een schilderachtige reconstructie van de burcht, waarvoor hij zich zo goed mogelijk heeft proberen te documenteren. Het schilderij, dat Museum Het Valkhof met steun van de Vereniging Rembrandt kon verwerven, maakte eens deel uit van de Historische Galerij van de Amsterdamse kunstenaarsvereniging Arti et Amicitiae. Het is een fraai voorbeeld van de 'vaderlandse geschied-uitbeelding' van de 19de eeuw.

Reconstructie van de Sint-Nicolaaskapel in de oorspronkelijke toestand
 Alexander Oltmans jr. (1814-1853)
 1845. Lithografie, 340 x 535 mm (blad)
 MUSEUM HET VALKHOF, NIJMEGEN

BESCHRIJVING

Cornelis Springer werd in 1817 geboren in Amsterdam, de stad waar hij bijna zijn hele leven zou wonen en werken. Springer specialiseerde zich als architectuurschilder, misschien niet zo vreemd voor een telg uit een familie van aannemers en architecten. Meer precies waren het de oude Hollandse steden, die hij als onderwerp koos. Met zijn zonnige stadsgezichten van onder meer Amsterdam en Enkhuizen wist Springer een grote populariteit op te bouwen. Hij was een van de succesvolste en best betaalde Nederlandse schilders van zijn dagen.

Het schilderij met het Valkhof, door de criticus J.F. van Someren in 1885 tot 'de voornaamste kunstwerken' van de kunstenaar gerekend, neemt een bijzondere plaats in binnen het oeuvre van Springer.¹ Het is zowel karakteristiek als uitzonderlijk. Karakteristiek is de compositie, diagonaal opgebouwd, met rechts een in sterk perspectief weergegeven gebouw, terwijl links de blik de diepte in wordt geleid. Typerend is ook de lichtvoering, het contrast tussen het felle zonlicht en de schaduw, die zich scherp

over het gebouw heen aftekent. Kenmerkend is voorts de aandacht voor het detail, zoals die onder meer naar voren komt in de architectuurdecoratie. Zoals gebruikelijk heeft Springer zijn compositie bovendien verlevendigd met tal van figuren: 26 in totaal en daarbij nog vier honden en twee paarden. Ongebruikelijk is daarentegen het formaat van het doek, het op één na grootste dat van Springer bekend is. En werkelijk uitzonderlijk is ten slotte het onderwerp, géén stadsgezicht, maar een historisch tafereel: het Valkhof in de tijd van Karel de Grote.

ONDERWERP EN WERKWIJZE

Voor zover bekend bezocht Karel de Grote Nijmegen voor het eerst in het jaar 777. Rond die tijd liet hij hier, in het noorden van zijn rijk, een palts bouwen.² Als plaats koos hij de Valkhofheuvel aan de Waal, waar toen nog de resten lagen van een Romeinse versterking. Ook nadat hij in 800 tot keizer was gekroond, verbleef Karel nog diverse malen in Nijmegen. In 804, 806 en 808 vierde hij er het paasfeest. Karel's opvolgers en de Duitse keizers zouden

het Valkhof in de loop der eeuwen blijven bezoeken. Vanwege brandstichtingen en verwoestingen hebben zij het paleis diverse malen moeten laten herstellen of herbouwen. In 1155 werd het geheel vernieuwd door keizer Frederik I Barbarossa. Hij bouwde een grote tufstenen burcht met diverse vleugels en een centrale 'Reuzentoren'. Barbarossa's burcht heeft ruim zes eeuwen het profiel van Nijmegen bepaald. Bij de sloop in 1796 bleven slechts de twee burchtkapellen min of meer gespaard: de Sint-Nicolaaskapel en de absis van de Sint-Maartenskapel. Deze ruïnes gingen deel uitmaken van het romantische park dat rond 1800 op het Valkhofterrein werd aangelegd.

Springer, die beslist in Nijmegen is geweest, moet gedacht hebben dat hij daar op het Valkhof nog een deel van de palts van Karel de Grote aantrof. De bewaarde Sint-Nicolaaskapel, die voorheen als Romeins werd beschouwd, was in die dagen als 'Karolingische kapel' gaan gelden. Dat was onder meer te danken aan de Amsterdamse schilder Alexander Oltmans jr., die de eerste architectuurhistorische verhandeling over het gebouw schreef, gepubliceerd in de *Bouwkundige Bijdragen* van 1845-'46. Hierin werd een reconstructietekening opgenomen, waarin Oltmans liet zien dat de Sint-Nicolaaskapel oorspronkelijk nog niet de spitse toren had (op de afbeelding is de latere toestand in stippellijnen weergegeven). Oltmans' reconstructie is in beginsel juist gebleken, ook al wordt thans algemeen aangenomen dat de kapel pas in het tweede kwart van de 11de eeuw is gebouwd – ruim twee eeuwen na Karel de Grote dus.

Dat Springer zich bij het componeren van zijn werk goed heeft gedocumenteerd, blijkt uit zijn weergave van de Sint-Nicolaaskapel, linksachter op het schilderij. Duide-lijk heeft hij gebruik gemaakt van de reconstructie van Oltmans. Diens verhandeling over de kapellen leerde Springer echter niet voldoende over de rest van de burcht. Hiervoor heeft hij zijn informatie dan ook elders vandaan moeten halen. In de eerste plaats greep hij terug op de bekende ets naar Cornelis Pronk uit een boek van Arkstée, *Nymegen, de oude Hoofdstad der Batavieren* (1733), waaraan hij zijn compositie ontleende. Het probleem was echter dat Pronks prent niet de burcht van Karel weergaf, maar die van Barbarossa. Daar kwam nog bij dat de voorstelling natuurlijk geen beeld gaf van de oorspronkelijke staat, maar het burchtcomplex toonde zoals zich dat in de loop der eeuwen had ontwikkeld, met vele latere toevoegingen en veranderingen. Springer loste deze problemen op door de gebouwen in een geheel andere, quasi-Romaanse stijl weer te geven, ongetwijfeld geïnspireerd op de architec-

tuurhandboeken van zijn tijd. Op basis van zijn eigen verbeeldingskracht 'reconstrueerde' de kunstenaar de oude Karolingische palts.³

Mogelijk bezat Springer de werken van Oltmans en Arkstée/Pronk zelf. Zo niet, dan zal hij ze hebben kunnen raadplegen in de bibliotheek van Arti et Amicitiae, de Amsterdamse kunstenaarsvereniging waarvan hij sinds 1844 lid was. In die bibliotheek – ingericht door Oltmans! – waren vele praktische handleidingen voor kunstenaars te vinden, onder meer over de kostuums en gebruiksvoorwerpen uit het verleden.⁴ Ook van zulke handleidingen heeft Springer gebruik gemaakt, namelijk voor de stoffage van zijn schilderij, waarmee hij de tijd rond 800 trachtte te doen herleven.

DE HISTORISCHE GALERIJ VAN ARTI ET AMICITIAE

De inrichting van een bibliotheek was een van de activiteiten die de in 1839 opgerichte Maatschappij Arti et Amicitiae ondernam om de bloei van de beeldende kunsten te bevorderen. Een andere activiteit die uit dit streven voortkwam, was het samenstellen van een Historische Galerij in het sociëteitsgebouw aan het Rokin. Het gaat om een omvangrijke reeks schilderijen die tussen 1861 en 1864 door de leden zelf werd uitgevoerd: 102 doeken van 75 kunstenaars, alle met onderwerpen uit de vaderlandse geschiedenis. De schilderijen werden opgehangen in de expositiezalen van het Arti-gebouw en waren tegen betaling te zien wanneer er geen andere tentoonstelling liep.⁵

Cornelis Springer was samen met zijn collega Lambertus Lingeman de initiatiefnemer van de Historische Galerij

De eerste binnenplaats van de Valkhofburcht
Naar Cornelis Pronk
(1691-1759)
1733. Ets, 70 x 96 mm
MUSEUM HET VALKHOF,
NIJMEGEN

van Arti. Zijn eigen bijdrage bestond uit twee doeken, waaronder dat met het Valkhof. Springer leverde bovendien het ontwerp van de betimmering waarin de schilderijen werden gezet.

De onderwerpen van de Historische Galerij, lopend van de oertijd tot en met de 18de eeuw, werden gekozen in samenwerking met de letterkundige W.J. Hofdijk. De keuze was in velerlei opzicht vernieuwend. Men heeft zich niet willen beperken tot het afbeelden van politiek-militaire gebeurtenissen, maar richtte zich op 'de veraanschouwing van Neêrlands roem op het gebied van geschiedenis, wetenschap, kunst, handel en nijverheid'.⁶ De voor de historieschilderkunst zo typerende heldendaden van vorsten en soldaten stonden niet langer in het middelpunt. In plaats daarvan kwam de nadruk te liggen op de culturele en sociaal-economische geschiedenis van Nederland, te beginnen met de ontwikkeling van 'woest' land naar christelijke beschaving: van hunebedden, terpen en offeraltaren naar kerken, kloosters en kastelen. Deze aanpak, gecombineerd met het feit dat er onder de uitvoerende kunstenaars meer landschaps- en stadsgezichtschilders dan historieschilders waren, leidde er toe dat de Historische Galerij maar weinig 'echte' historiestukken bevatte en des te meer landschappen, stads-, rivier- en zeegezichten met historische stoffage. Springer bijvoorbeeld heeft als architectuurschilder alle nadruk op de gebouwen gelegd. Weliswaar heeft hij ook Karel de Grote uitgebeeld, want in de centrale figuur mogen we beslist de vorst zelf zien, maar deze treedt niet handelend op en maakt deel uit van de genreachtige stoffage waarvan de compositie is voorzien: een geestelijke, hovelingen, soldaten, vrouwen, kinderen, paarden en honden.

Deze 'historieschilderkunst nieuwe stijl' werd goed ontvangen, zij het dat niet alle critici even positief waren. De Historische Galerij trok in de jaren na de opening veel publiek en er werden reproducties van op de markt gebracht, met toelichtingen van onder anderen Jacob van Lennep.⁷ Het succes was echter maar kortstondig. Na verloop van tijd begon het aantal bezoekers flink te dalen. Kennelijk voldeden de schilderijen niet meer aan de smaak van de tijd. Nadat een nieuwe schildersgeneratie het binnen Arti voor het zeggen had gekregen, werd in 1895 besloten om ze te verkopen aan een kunsthandelaar. Dankzij de inspanningen van een particuliere verzamelaar bleef de galerij nog enige tijd intact, zij het dat de schilderijen nu in Den Haag werden tentoongesteld. Na diens overlijden in 1909 viel de galerij echter uiteen. Een deel van de schilderijen, waaronder ook het doek van Springer met het Valkhof, werd in 1917 geveild bij Fred. Muller in Amsterdam.

AFRONDING

Helaas is de huidige vindplaats van de meeste schilderijen van de Historische Galerij niet meer te achterhalen. Tot voor kort gold dat ook voor Springers *Valkhof*, een van de hoofdwerken uit de reeks. Thans heeft dit monumentale doek, bewaard in de oorspronkelijk lijst, een nieuwe context gekregen binnen de verzamelingen van Museum Het Valkhof. In de 'Valkhofzaal' van het museum worden, naast Romeinse en middeleeuwse opgravingvondsten, ook sculptuurfragmenten, een maquette en Van Goyens grote gezicht op de burcht getoond. Het doek van Springer rondt het in deze zaal vertelde verhaal af: als voorbeeld van de rol van de Valkhofburcht in de vaderlandse geschied-uitbeelding.⁸

Het door Springer uitgebeelde onderwerp zou nog een lang naleven hebben, doorlopend tot het Nederlandse paspoort van 1994. Weinigen blijken ervan op de hoogte te zijn dat dit paspoort een reeks van 28 illustraties bij de vaderlandse geschiedenis bevat: van de prehistorie tot en met de 20ste eeuw. Het is dus een soort Historische Galerij in miniatuurvorm. Als illustratie bij de Karolingische tijd is ook in dit geval een voorstelling van de Valkhofburcht opgenomen. Terwijl echter Springer nog alle moeite deed om de palts van Karel de Grote zo correct mogelijk weer te geven, heeft men zich hier tevredengesteld met een kopie van een 18de-eeuwse tekening van de Barbarossaburcht ♦

Peter van der Coelen

Noten

1. J.F. van Someren, 'Cornelis Springer', in: C. Vosmaer, *Onze hedendaagsche schilders*, Amsterdam 1881-85, deel 2, p. 6. Zie voor Springer: W. Laanstra, H.C. De Bruijn en J.H.A. Ringeling, *Cornelis Springer (1817-1891)*, Utrecht 1984; J. Schaeps, *Cornelis Springer als tekenaar*, tent. cat. Teylers Museum, Haarlem 1990; W. Laanstra, *Cornelis Springer. Geschilderde steden*, Amsterdam 1994.
2. Vgl. voor de geschiedenis van het Valkhof: G. Lemmens e.a., *Het Valkhof te Nijmegen*, Nijmegen 1980; A. Riehl, *Het Valkhof en herbouw. Het verleden voorbij?*, Delft 1997.
3. Zie reeds voor Springers bronnen: Lemmens e.a., op. cit. (noot 2), nr. 197a. Vgl. voor Springers werkwijze in het algemeen: Van Someren, op. cit. (noot 1), p. 4.
4. E. Fleurbaay & M. van der Wal, *Koning Willem III en Arti*, Amsterdam 1984, p. 12; J.J. Heij e.a., *Een vereniging van ernstige kunstenaars. 150 jaar Maatschappij Arti et Amicitiae 1839-1989*, Amsterdam 1989, p. 21-22.
5. *Het Vaderlandsch Gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*, tent. cat. Rijksmuseum, Amsterdam 1978, p. 233-246; D. Carasso (red.), *Helden van het Vaderland. Onze geschiedenis in 19de-eeuwse taferelen verbeeld. De historische galerij van Jacob de Vos Jacobszoon 1850-1863*, Amsterdam 1991, p. 27-29.
6. W.J. Hofdijk, *Tafreelen uit de geschiedenis der ontwikkeling van het Nederlandsche volk. In de Kunstzaal der Maatschappij Arti et Amicitiae*, tweede herziene druk, Amsterdam 1862.
7. J. van Lennep, W. Moll & J. ter Gouw, *Nederlands geschiedenis en volksleven in schetsen*, 4 delen, Leiden 1868-72. Een tweede, goedkopere uitgave verscheen in 1880.
8. Zie voor het Valkhof in de geschied-uitbeelding: Lemmens e.a., op. cit. (noot 2), p. 206-211; W.J. Pantus, 'Fantastisch Valkhof. Tweehonderd jaar dromen over een verdwenen monument', *Desipientia* 2 (1995), nr. 2, p. 26-37.